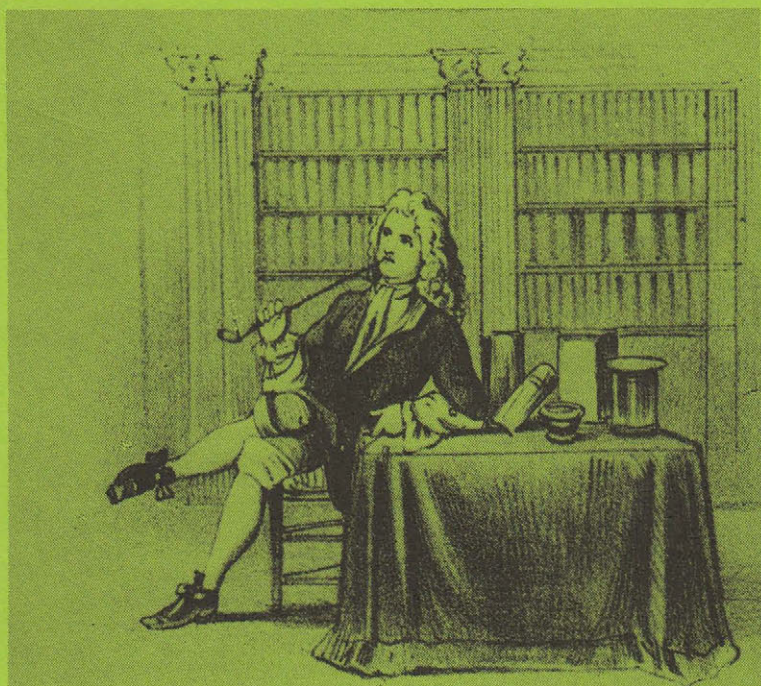

BATAVIA ACADEMICA

BULLETIN
VAN DE NEDERLANDSE WERKGROEP
UNIVERSITEITSGESCHIEDENIS

APA - HOLLAND UNIVERSITY PRESS
AMSTERDAM & MAARSSEN

H. DE VRIES¹

**DE TRANSFORMATIE VAN DE NEDERLANDSE UNIVERSITEIT
VAN 1815 TOT 1940:
EEN ONDERZOEKSPROJECT**

De universiteitsgeschiedenis mag zich de laatste jaren in een grote belangstelling verheugen, ik hoop dat de lezers van *Batavia Academica* niet te illustreren. Toch lijkt de interesse van de werkgroep die met dit tijdschrift is gelieerd in eerste instantie uit te gaan naar de geschiedenis van de universiteit vóór 1815. Wat over deze periode aan onderzoek wordt gepresenteerd is vaak belangwekkend genoeg om er lering uit te trekken voor het onderzoek naar de periode die er op volgt.

Over de universiteitsgeschiedenis van de periode na 1815 wordt stellig ook steeds meer gepubliceerd. Een deel van die publicaties is te beschouwen als snelle terugblik door schrijvers die in hun gewee-klaag over de huidige toestand van het hoger onderwijs een historische aanloop niet kunnen ontberen. Beter gefundeerd onderzoek vindt wel plaats, maar betreft in veel gevallen studies met een beperkte scope. Het is goed denkbaar dat dat een bewuste keus is, gelet op de grote hoeveelheid bronnen die voor de 19e en 20e eeuw ter beschikking staat. Voor de universiteitsgeschiedenis vanaf 1815 is het aantal beschikbare data enorm. Dat is niet alleen te verklaren door de aanwezigheid van bronnenmateriaal, maar komt vooral door de opzienbarende groei van het onderwijs in het algemeen en het hoger onderwijs in het bijzonder.

Dit artikel beoogt een inleiding te zijn op een wetenschappelijk onderzoeksproject, dat deels zal aanknopen bij onderzoek dat voor de periode voor 1815 reeds is verricht. Het kent een bredere opzet dan bij de universiteitsgeschiedenis van de 19e en 20e eeuw tot nu toe doorgaans het geval was, wil een beter gefundeerde beoordeling geven van de veranderingen in de taakstelling van de universiteit en de positie van diverse betrokken groeperingen daarin, en probeert als zodanig meer aansluiting met internationaal onderzoek te realiseren.

1) Erasmus Universiteit Rotterdam.

Dat de groeiende belangstelling voor de universiteitsgeschiedenis niet alleen als open deur in deze inleiding wordt vermeld, moge blijken uit het feit dat het Prins Bernhard Fonds bereid is geweest een dergelijk onderzoeksproject mogelijk te maken. Onder begeleiding van de hoogleraren Frijhoff en Van Berkel kon ondergetekende aan het begin van het vorig jaar met de werkzaamheden van het vooronderzoek beginnen.²

Universiteitsgeschiedenis vanuit een breed perspectief

Met de publicatiereeks 'Het wetenschappelijk onderwijs in Nederland van 1815 tot 1980'³ heeft de Eindhovense hoogleraar Groen getracht over een ruime periode een overzichtsstudie over de universiteiten in het algemeen op te stellen. Hij noemt het een onderwijskundig overzicht. De studie bevat een groot aantal gegevens over de rechtspositionele ontwikkeling van verschillende faculteiten en het civiel effect dat de doctoraten hadden. Als zodanig is een deel van de studie vooral gebaseerd op de ontwikkeling van de wetgeving inzake hoger onderwijs, terwijl bij de faculteitsbeschrijvingen met name informatie over de inhoudelijke ontwikkeling der diverse studierichtingen wordt gegeven.

Vanuit een vergelijkbaar gezichtspunt – een langere termijn, alle universiteiten betreffend en op ontwikkelingslijnen gericht – kunnen sociaal-historische en wetenschapshistorische vragen worden gesteld. Hieronder zal ik dat met voorbeelden aantonen. Tegen de achtergrond van de veranderingen die zich in de periode van 1815 tot 1940 in onze samenleving voltrokken, kan worden nagegaan in hoeverre de ontwikkelingen in de universitaire wereld daarmee parallel liepen of in verband kunnen worden gebracht. Hoe ontwikkelde zich de universiteit, die in het begin van de 19e eeuw ook in ons land op een nieuwe leest werd geschoeid, zich tot het instituut zoals zich dat reeds in 1940 begon af te tekenen, een hogeschool, een onderwijsinstelling voor een relatief steeds groter deel van een toch al groeiende bevolking? Wat had de veranderende taakstelling voor gevolgen voor

2) Aan de basis van dit project ligt onder meer een artikel van Van Berkel waarin de dissertatie van Frijhoff werd besproken. Zie K. van Berkel, 'Een ongemakkelijke vraag', *Groniek*, 87 (mei 1984), 45-48.

3) In 1987 werden delen hieruit gebundeld uitgegeven: M. Groen, *Het wetenschappelijk onderwijs in Nederland van 1815 tot 1980. Een onderwijskundig overzicht*, I, Eindhoven 1987.

de onderlinge verhoudingen binnen het instituut, zoals die tussen de diverse betrokken groeperingen maar ook die tussen onderwijs en onderzoek?

De transformatie van de universiteit

Vragen als deze zijn samen te brengen onder het begrip transformatie, volgens het woordenboek gedaanteverandering. Bedoeld wordt dan niet alleen de uiterlijke gedaante van de universiteit; ook het wezen van haar functioneren is daarbij aan de orde.

Op deze manier kan een diepere dimensie worden gegeven aan een deel van de geschiedenis van het Nederlandse hoger onderwijs, in een tijd waarin vanuit andere dan wetenschappelijke motieven herbezinning plaatsvindt op de functie van het hoger onderwijs, terwijl de bezinning op de functie van de wetenschap zelf daarbij een lagere prioriteit lijkt te hebben.

Na de Franse tijd kreeg het hoger onderwijs in Nederland een nieuwe grondslag in de vorm van het Koninklijk Besluit van 2 augustus 1815, waarbij alle bestaande hogescholen onder centraal rijksgezag werden geplaatst. Daarbij viel een zeker respect voor hetgeen de Franse overheersers hadden ingevoerd niet te ontkennen, terwijl ook rekening werd gehouden met de verworvenheden uit de eigen traditie.⁴ Over het algemeen werd over het resultaat niet erg positief gedacht⁵, en men spiegelde zich na verloop van tijd graag aan buitenlandse voorbeelden. In het Engelse systeem waardeerden sommigen de vormende waarde van het onderwijs⁶, terwijl het Duitse systeem vrij algemeen erkenning kreeg voor de wijze waarop werd vastgehouden aan het principe van de eenheid der wetenschappen en het

4) In de instructie voor de commissie die bij besluit van 18 januari 1814 werd benoemd om voorstellen te doen met betrekking tot het hoger onderwijs stond reeds aangegeven dat zij 'bestendig in het oog moest houden, eensdeels wat de geest van den Nederlandschen landaard en deszelfs gehechtheid aan alle oude instellingen vorderden, maar ook ten anderen, welk voordeel in de gedeeltelijke navolging van maatregelen van lateren tijd zou gelegen zijn'. Zie daarvoor B. J. L. de Geer, 'De regeling van het hooger onderwijs in Nederland in 1814', *Nieuwe bijdragen voor Regtsgeleerdheid en Wetgeving*, XIX (1869), 216.

5) Zie onder meer K. van Berkel, *In het voetspoor van Stevin. Geschiedenis van de natuurwetenschap in Nederland*, Meppel 1985, 104 e.v. en 118 e.v.

6) Zie bijv. A. H. A. Ekker, 'Voorbereidend hooger onderwijs', *De Gids*, 1865, I, 243-292, of S. Vissering, 'Hooger Onderwijs', *De Gids*, 1867, III, 40-65.

onlosmakelijk verband tussen onderwijs en onderzoek.⁷ Aan de wetgeving inzake het hoger onderwijs in 1876 was een lange periode van bezinning voorafgegaan, niet alleen in het kader van de vele politieke beschouwingen bij de diverse voorontwerpen. Zowel binnen de universiteit als in de toenmalige algemeen culturele tijdschriften werd er veel over gesproken en geschreven. Het ontwerp van minister Heemskerk werd tenslotte zo uitvoerig door de Kamer geamendeerd, dat een deel van de commissie van rapporteurs die de gang van het ontwerp naar de Eerste Kamer moest voorbereiden, van mening was dat de minister het voorstel daar nog maar nauwelijks kon verdedigen.⁸ Het is alleen al door deze gang van zaken moeilijk te beoordelen van welke voorbeelden uit het buitenland men mogelijkwerwijs heeft geprofiteerd. Sommigen menen er kenmerken van het Duitse systeem in te herkennen.⁹ Van het principe van de eenheid der wetenschappen gebaseerd op een stevig filosofisch fundament is in ons land evenwel weinig terecht gekomen. Wilhelm von Humboldt had er voor willen waken van de universiteiten slechts hogescholen te maken; de specifieke beroepsopleidingen dienden er geen plaats te krijgen: 'Wird beides vermischt, so wird die Bildung unrein, und man erhält weder vollständige Menschen noch vollständige Bürger einzelner Klassen'.¹⁰ Ook aan dat kenmerk zou de Nederlandse universiteit steeds minder beantwoorden, overigens evenmin als de Duitse. Misschien kunnen we concluderen dat de wet in elk geval ook Nederlandse karaktertrekken droeg. Zij vormde tot de jaren zestig van de 20e eeuw het fundament voor het hoger onderwijs.

Geleidelijk werd duidelijk dat de universiteit steeds meer een functie in het geven van massa-onderwijs op zich moest nemen. Daarbij werd hetgeen in de Verenigde Staten bestond regelmatig als voorbeeld genomen.¹¹

7) Zie daarover een later artikel van S. Vissering, waarin hij Schleiermacher aanhaalt. Schleiermacher stond mede aan de wieg van de Berlijnse universiteit, die in 1809 door Wilhelm von Humboldt werd gesticht, S. Vissering, 'Hooger Onderwijs', *De Gids*, 1867, III, 389-434.

8) Zie B. J. L. de Geer van Jutfaas, *De Wet op het Hooger Onderwijs. Uit de gewisselde stukken en de gehouden beraadslagingen toegelicht*, Utrecht 1877, 45.

9) Van Berkel, *Stevin*, 132.

10) Zie H. Scuria, *Wilhelm von Humboldt. Reformator-Wissenschaftler-Philosoph*, München 1984, 344.

11) Al in het interbellum waren deze geluiden te horen; zie bijv. H. R. Kruyt,

De ontwikkeling van een Humboldtiaanse universiteit, waarin de geest van wetenschap heerste, naar een op Amerikaanse leest geschoeide instelling voor hoger onderwijs zal in ons onderzoek als uitgangshypothese worden genomen. De wijze waarop de ingrijpende veranderingen plaatsvonden en de verificatie van genoemde hypothese vormen de centrale vraag van dit onderzoek. Daarbij zal niet internationaal vergelijkend te werk worden gegaan, veeleer zal worden gekeken in hoeverre de Nederlandse ontwikkeling in termen van bovengenoemd model is te beschrijven.

Aspecten van de transformatie

Een geschikt concept om bij deze vraagstelling vanuit te gaan, menen wij te hebben gevonden in de bundel van K. H. Jarausch, *The Transformation of Higher Learning, 1860-1930* (Stuttgart 1983). In deze bundel wordt een vergelijkend onderzoek naar het hoger onderwijs in Engeland, Duitsland, Rusland en de Verenigde Staten gepresenteerd. Het onderzoek richtte zich op de aspecten expansie, differentiatie, toegankelijkheid en professionalisering. Jarausch claimt geenszins op deze manier volledig te zijn, hij noemt andere benaderingsmogelijkheden.¹² Hieronder zullen wij laten zien in welke mate daarvan gebruik wordt gemaakt.

Hoewel aan dit onderzoek een internationaal gezelschap van zestien deskundigen meewerkte, zijn zij erin geslaagd het onderzoeksmodel tamelijk homogeen in alle artikelen toe te passen. Dat kan waarschijnlijk worden beschouwd als de verdienste van de samensteller, die een duidelijk afgebakende vraagstelling aan zijn medewerkers voorlegde. De conclusies van een dergelijk breed opgezet onderzoek kunnen niet anders dan voorzichtig en voorlopig zijn, en behoeven aanvulling uit gedetailleerd bronnenonderzoek. De vier gehanteerde onderzoeksvragen zullen ook de kern vormen van de opzet van het onderzoek naar de Nederlandse situatie, zij het in een soms wat gewijzigde vorm. Bovendien zal het aspect bestuur en

Hoogeschool en Maatschappij, Amsterdam 1931, 7 e.v. Eveneens met subsidie van het Prins Bernhard Fonds vindt door H. A. Becker onderzoek plaats naar de invloeden van het Amerikaanse bestel op het Nederlandse hoger onderwijs. J. A. A. van Doorn tenslotte vindt deze invloed onmiskenbaar, en verwacht al een zekere 'Sowjetisering' in de toekomst; zie daarvoor *Hollands Maandblad*, 1986, 11 en 12, 36-41.

12) Zie Jarausch, *Transformation*, 11.

financiering worden toegevoegd en wordt onderzocht hoe de wijzigingen in het hoger onderwijs hun neerslag vonden op faculteitsniveau. Daarvoor is de faculteit van de wis- en natuurkunde gekozen, een faculteit die in 1815 een zelfstandiger status verwierf en verhoudingsgewijs waarschijnlijk de grootste expansie kende, al duurde het geruime tijd voor die op gang kwam.

Het formuleren van een precieze afbakening is een moeilijke zaak door de manier waarop de termen hoger en middelbaar onderwijs in de vorige eeuw werden geïnterpreteerd en de instellingen daarbij werden ingedeeld. Latijnse scholen en gymnasia rekende men bijvoorbeeld tot het hoger onderwijs, terwijl de Polytechnische School tot 1905 bij het middelbaar onderwijs was ingedeeld. Het begrip universiteit is evenmin geschikt voor een juiste afbakening, aangezien hogescholen ook zullen worden bestudeerd. Tenslotte zal het aantal te onderzoeken instellingen per deelonderzoek verschillen.

In hoofdzaak zal onze studie zich richten op de universiteiten van Leiden, Groningen en Utrecht. In de loop van de periode waarop wij ons concentreren kwamen daar de beide universiteiten te Amsterdam en die te Nijmegen bij. De hogescholen van Delft, Wageningen, Rotterdam en Tilburg zullen in de expansieparagraaf worden meegenomen en verder voor zover er per onderzoeksaspect raakvlakken met de universiteiten bestaan. Dit geldt in principe ook voor de hogescholen van Bandoeng, Batavia en Weltevreden, die in het interbellum werden opgericht, en voor de athenaea van bijvoorbeeld Amsterdam, Harderwijk, Franeker en Deventer. De grootseminaries, de klinische scholen, de overige theologische opleidingen en de opleidingsscholen voor hogere functies in de land- en zeemacht zullen slechts marginaal aan de orde kunnen komen. Dat geldt eveneens voor de instellingen in de Zuidelijke Nederlanden, die in het begin van de onderzoeksperiode formeel deel uitmaakten van het Nederlandse systeem van hoger onderwijs.

1. Bestuur en financiering

De colleges van curatoren kregen bij het KB van 2 augustus 1815 een andere functie dan zij daarvoor hadden. De vijf heren van elk college, 'onderscheiden door hunne zucht voor de letteren en wetenschappen, als door hunnen stand in de maatschappij'¹³, werden in

13) Aldus het KB van 2 augustus 1815, art. 229. Het KB is te vinden in het Algemeen Rijksarchief te Den Haag, Archief Staatssecretarie 1813-1840, no. 127. Het is ook gepubliceerd als bijlage bij de *Staatscourant* van 12 oktober 1815, no. 242.

feite de verlengde arm van het rijksgezag, terwijl zij omgekeerd vanzelfsprekend de belangen van de universiteiten niet uit het oog dienden te verliezen. Omdat de curatoren voor onbepaalde tijd werden benoemd, vormden de colleges een factor van belang in de ontwikkeling van het hoger onderwijs.

De samenstelling van de curatorencolleges en de achtergronden en opleiding van de curatoren vormen object van onderzoek, evenals de ontwikkeling van de bestuurlijke structuur, die niet tot een vijftal heren beperkt bleef. Reeds bij het KB van 1815 werd voorzien in een bezoldigde secretaris ter ondersteuning van het curatorencollege; de administratieve werkzaamheden namen in de loop der tijd zodanig toe, dat het effect had op de omvang van het secretariaat.

De uitgaven voor het hoger onderwijs zijn uit de jaarlijkse rijksbegrotingen af te leiden. Door de cijfers te vergelijken met de totale onderwijsuitgaven en de totale rijksuitgaven wordt de ontwikkeling van de waardering voor het hoger onderwijs duidelijk. Het zou interessant zijn ook de verdeling van de geldmiddelen over de instellingen en faculteiten te traceren, evenals de ontwikkeling van andere geldstromen.

2. Expansie

In dit deel zullen de absolute en relatieve groeicijfers van het hoger onderwijs worden aangegeven. De groei van het aantal studenten en hun verdeling over de instellingen en faculteiten; het wetenschappelijk personeel en de faculteiten en universiteiten zelf vormen het gegevensbestand waaraan de andere onderzoeksaspecten kunnen worden gerelateerd. De cijfers betreffende de studenten zullen worden vergeleken met de demografische groeicijfers en zonodig met een bepaald leeftijdscohort daaruit.

Als bron voor het cijfermateriaal over de universiteiten worden doorgaans de cijfers uit de jaarlijkse ministeriële onderwijsverslagen gebruikt.¹⁴ Bij het vooronderzoek is komen vast te staan dat deze cijfers niet altijd betrouwbaar zijn. Vooral in periodes waarin het er wat betreft de cijfers op aan kwam, zoals wanneer het voortbestaan van een der instellingen ter discussie stond - hetgeen in de negentiende eeuw geregeld het geval was - weken de cijfers die het ministerie pu

14) Zoals gepubliceerd in *Verslagen nopens den staat der hooge, middelbare en lagere scholen in het Koninkrijk der Nederlanden*, jaarlijks, soms onder een andere titel, uitgebracht. Vanaf 1930 werden ze in CBS-publicaties voortgezet.

bliceerde nogal eens af van wat bij senaat of rector bekend was. Het vooronderzoek heeft duidelijk gemaakt dat alle gecumuleerde cijfers met wantrouwen moeten worden bekeken, en eigenlijk niet zonder meer kunnen worden gebruikt. Het zou daarom het beste zijn in de bronnen alle cijfers te verifiëren, of nog beter een databestand vanuit het bronnenmateriaal samen te stellen. In ons onderzoek zullen de officiële cijfers steekproefsgewijs worden geverifieerd.

3. Herkomst der studenten

In tegenstelling tot hetgeen in de bundel van Jarausch is gebeurd, zal hier geen onderzoek worden gedaan naar de sociale herkomst der studenten. Hoe indrukwekkend de studies van Frijhoff en Ringer¹⁵ over dit onderwerp zijn, even duidelijk tonen zij dat, gelet op de toch al brede vraagstelling van ons onderzoek, beantwoording van deze vraag ons veel te ver zou voeren. Omdat de sociale herkomst van studenten wel veel zou kunnen zeggen over de transformatie van het hoger onderwijs, kan al vooraf worden gesteld dat een dergelijk onderzoek in de toekomst een afzonderlijke studie zou verdienen.

Wij zullen slechts systematisch nagaan welk deel van de groei van het aantal studenten werd gevormd door groepen die aanvankelijk geen toegang hadden tot de universiteit, maar dat recht later verwierven, zoals vrouwen en hbs-ers. Als zodanig is er eigenlijk sprake van een nuancering van de expansieparagraaf.

Daarnaast zal worden gekeken naar de regionale herkomst der studenten. De ontwikkeling van het aantal buitenlandse studenten en de globale evolutie van het recruteringsgebied van elke afzonderlijke universiteit zal daarmee in kaart kunnen worden gebracht.

4. Differentiatie

De bovengenoemde eenheid der wetenschappen kwam gedurende de 19e eeuw steeds meer onder spanning te staan. Door de maatschappelijke veranderingen eisten nieuwe groepen toegang tot het hoger onderwijs en werd druk uitgeoefend op taakstelling en onderwijsdefinitie van de universiteit. In de tweede helft van de vorige eeuw leidde dat tot ingrijpende veranderingen binnen de hogescholen. Aan de groei van het aantal leerstoelen en het tempo waarin zich

15) W. Th. M. Frijhoff, *La Société néerlandaise et ses gradués, 1575-1814*, Amsterdam/Maarssen 1981; F. K. Ringer, *Education and Society in Modern Europe*, London/Bloomington 1979.

die voltrok zal de voortschrijdende specialisering zijn af te lezen.

Volgens het KB van 2 augustus 1815 konden curatoren voorstellen doen voor de oprichting van nieuwe leerstoelen (art. 236); die mogelijkheid bleef in de wet van 1876 bestaan (art. 44). Het lijkt aanemelijk dat daar na 1876 meer gebruik van is gemaakt. De mate waarin dat gebeurde zal worden onderzocht.

Naast deze horizontale differentiatie wordt ook wel een verticale variant onderscheiden¹⁶, waarbij op onderlinge hiërarchische verhoudingen wordt gelet. Bovendien kan het differentiatieproces zowel tussen als binnen de instellingen worden bestudeerd. Wij zullen ons, anders dan Jarausch c.s., niet op deze verticale differentiatievormen richten, doch ons op de leerstoelen concentreren.

In het Gedenkbok van de Katholieke Universiteit van Nijmegen hebben we in de vorm van een 'spoorwegemplacement der wetenschappen' een voorbeeld tot navolging gevonden.¹⁷ Daarbij wordt op een overzichtelijke manier getoond hoe zich het aantal leerstoelen in de loop der jaren heeft ontwikkeld, en hoe lang het leven was dat hun was beschoren. Door een systeem van verwijzingen wordt aangegeven welke hoogleraren de respectievelijke leerstoelen bezetten.

5. Professionalisering

Tijdens bovengenoemd proces hebben academici die hun emplooi aan de universiteit vonden, geprobeerd hun positie te bewaken of te versterken. Zij verschillen daarin waarschijnlijk niet van allerlei andere beroepsgroepen die hun status gedurende de vorige eeuw wisten te verstigen. Daartoe waren allerlei middelen dienstig: het oprichten van vakorganisaties en het georganiseerd optreden naar curatoren of ministerie toe, evenals het bewaken van de wetenschapsidealen zelf.

De termen professionalisering en differentiatie staan wetenschappelijk sinds geruime tijd ter discussie. Wij willen vermijden hierin te treden en gaan van een nauwere definiëring uit. Uit bovenstaande wordt al duidelijk dat we ons alleen met die aspecten van het professionaliseringsverschijnsel zullen bezighouden, die het streven van

16) Zie B. R. Clark, *The Higher Education System. Academic Organization in Cross-National Perspective*, Berkeley/Los Angeles/Londen 1973.

17) Zie Katholieke Universiteit Nijmegen 1923-1973. Een documentenboek, Bilthoven 1971, 465.

de *professional* betreffen om de status van zijn beroepsgroep te versterken. Het afbakenen en inzetten van de kennisinhouden, het vormen van vakorganisaties en het streven naar erkenning en monopolisering van het beroep vormen voor ons de kenmerken van professionalisering.¹⁸ De term differentiatie wordt door Clark in dezelfde samenhang gebezigd; hij bedoelt er de toenemende complexiteit van het proces mee en de versplintering of specialisering, die er het gevolg van was.¹⁹ Wij zullen ons, zoals hierboven aangegeven, beperken tot de leerstoelen en trachten het differentiatieproces daaraan af te lezen.

*De faculteit van de wis- en natuurkunde*²⁰

In het tweede deel van het onderzoek zullen we zien hoe dit alles op het niveau van de faculteit zijn neerslag vond. De data uit het vorige deel zullen hier in samenhang worden gepresenteerd. Bovendien zullen we in dit deel uitvoeriger op enkele zaken uit het vorige gedeelte in kunnen gaan.

De faculteit der wis- en natuurkunde kende een groei zonder weer- ga en vond haar oorsprong in de onderzoeksperiode. Over de meeste studierichtingen is redelijk veel literatuur verschenen, al lijkt bronnen- onderzoek op faculteitsniveau aanzienlijk problematischer. Over het algemeen zijn de curatorenarchieven namelijk toegankelijker en vollediger dan die van de senaat en de faculteiten zelf. De faculteiten blijken maar al te vaak slechte beheerders van hun eigen verleden. Zij moesten dit werk evenwel ook zonder professionele ondersteuning doen, terwijl de curatoren in de persoon van de secretaris over een archivaris konden beschikken.

Wij zullen ons in dit deel concentreren op de resultaten van onderwijs en onderzoek. Om een indruk te krijgen van de resultaten van het onderwijs in deze faculteit zal worden bekeken welk aantal stu-

18) Zie over het begrip professionalisering in dit verband onder meer H. A. Becker, *Management als beroep*, 's-Gravenhage 1968; H. Perkin, 'The professionalization of University Teaching', in: T. G. Cook (ed.), *Education and the professions*, London 1973, 69-84, en B. R. Clark, *The Higher Education System*, Berkeley/Los Angeles/Londen 1973.

19) Clark, *Higher Education System*, 215 e.v.

20) De benaming voor de faculteit veranderde nogal eens. In het KB van 1815 is sprake van 'de faculteit der wis- en natuurkundige wetenschappen', in de wet van 1876 wordt de term 'faculteit der wis- en natuurkunde' gebezigd. Zie ook: M. Groen, *Wis- en Natuurkunde*. Het wetenschappelijk onderwijs in Nederland van 1815-1980. Een onderwijskundig overzicht, 7 Eindhoven 1986.

denten de studie niet afrondde en met de studie stopte, dan wel een andere richting koos. De waarschijnlijke toename van de onderzoeks-output zal aan het aantal promoties en publicaties of tijdschriften zijn af te lezen. De groei van het aantal onderzoeksinstituten zou eveneens kunnen duiden op een toenemend belang van het onderzoek.

Door de carrièreperspectieven van de afgestudeerden van verschillende instellingen te vergelijken, hopen we zicht te krijgen op de mate van maatschappelijke erkenning. Inzake de wis- en natuurkunde lijkt het interessant dat te doen met enerzijds de Koninklijke Academie die vanaf 1842 in Delft technici opleidde (na 1863 onder de naam Polytechnische School en vanaf 1905 als Technische Hogeschool), en anderzijds de gegradueerden aan de universitaire wis- en natuurkundefaculteiten.²¹

Op die manier zal mogelijk zicht komen op de ontwikkeling van de tegenstelling tussen de beroepsopleiding en de heersende opvattingen omtrent de wetenschappelijke opleiding. Die spanning werd reeds geruime tijd gevoeld: '... het is iets anders, zich te vormen geheel en al voor de behoeften van den tegenwoordigen tijd, voor diensten aan den tegenwoordigen maatschappij te bewijzen in technische of oeconomische vakken, of zich te vormen gelijk men gevormd moet worden ... aan de universiteit'.²² Na een langdurige strijd slaagt de technische beroepsopleiding erin zich de status van hoger onderwijs te verwerven. Daarbij spelen de beroepsorganisatie van ingenieurs en de bestuurders van de toen nog middelbare Polytechnische School een evidente rol.²³

Door in een dergelijke vergelijking kennis te maken met deze professionaliserings- en differentiatieverschijnselen, zal duidelijk worden hoe de maatschappelijke waardering voor de verschillende opleidingen zich wijzigde en welke invloed dat had op de opvattingen over onderwijs en onderzoek binnen de universiteit.

21) Zie P. Lundgreen, *Bildung und Wirtschaftswachstum im Industrialisierungsprozeß des 19. Jahrhunderts*, Berlijn 1973, 127 e.v.

22) Aldus Thorbecke bij de beschouwingen over de wet op het middelbaar onderwijs in 1863. Zie daarover A. F. Kamp, 'De Technische Hogeschool. Start en groei, doel en taak', *Technische Hogeschool 1905-1955*, 's-Gravenhage 1955, 16-17. Overigens had ook Von Humboldt zich er al over uitgelaten. Zie noot 10.

23) Zie daarover H. Lintsen, *Ingenieurs in Nederland in de Negentiende Eeuw. Een Streven naar Erkenning en Macht*, 's-Gravenhage 1980, 342 e.v.

Slotopmerkingen

Tenslotte nog enkele opmerkingen over de bronnen en de termijn van het onderzoek.

Door de omvang van de vraagstelling zal het waarschijnlijk niet mogelijk zijn voor alle onderdelen op bronnenmateriaal te steunen. Wel werd ons tijdens een eerste oriëntatie al duidelijk hoe wenselijk het zou zijn dat uit het beschikbare in de universiteitsarchieven een degelijke database zou worden samengesteld. In Engeland wordt een poging gedaan zo'n database te creëren; veertien deskundigen van de universiteiten van Oxford, Glasgow, Durham en Londen hebben de bedoeling om van de studenten sinds 1900 een gegevensbestand samen te stellen en in de computer in te voeren. Studierichting, sociale en regionale herkomst, studieduur en -resultaten en de na de studie volgende carrière wil men via prosopografisch onderzoek van elke student in kaart brengen, te beginnen met een vijftal universiteiten, maar met de bedoeling dit tot alle uit te breiden.

Van de Nederlandse studenten is dit soort gegevens evengoed aanwezig; ze wachten alleen op wetenschappelijke bewerking. Dat is zeker een omvangrijke taak, maar niettemin de moeite waard, omdat uit de geschiedenis van ons hoger onderwijs, die voor de 19e eeuw toch al tamelijk lacuneus is, belangrijke conclusies zouden kunnen worden getrokken met betrekking tot de algemene ontwikkeling van ons land, de relatie tussen hoger onderwijs en samenleving, en de functies van het hoger onderwijs op zichzelf. Onderzoeksresultaten als die uit de bundel van Jarausch kunnen voor de meeste westerse landen op basis van bestaande literatuur worden samengesteld. In vergelijkende studies wordt Nederland nauwelijks betrokken, mogelijk doordat het materiaal minder toegankelijk is. In die zin lijkt het tevens zaak de internationale contacten iets zorgvuldiger te koesteren.

Onze studie kan niet meer dan een beperkte bijdrage aan zo'n comparatieve aanpak leveren. De brede vraagstelling noopt tot een werkwijze die het raadplegen van universiteitsarchieven niet meer dan steekproefsgewijs zal toelaten. Voor het overige zullen de Alba, de Jaarboeken en de Gedenkboeken van de universiteiten, de ministerieverlagen en de CBS-publicaties, alsmede de beschikbare literatuur de basis voor het onderzoek vormen.

De bedoeling is om de resultaten over vier jaar te publiceren, deelresultaten zullen zo mogelijk al eerder openbaar worden gemaakt.

VERSLAG van de vergadering van de Nederlandse Werkgroep Universiteitsgeschiedenis in de Stads- of Athenaeumbibliotheek, Klooster 12 te Deventer, op vrijdag 6 februari 1987, te 14.30 uur.

Aanwezig (27): M. J. A. M. Ahsmann, J. A. H. Bots, B. Ebels-Hoving, E. J. Ebels, R. Feenstra, W. Frijhoff, P. Gerbenzon, H. W. Groen-Jansen, M. Groen, J. van der Haar, W. Heesakkers-Kamerbeek, C. L. Heesakkers, O. J. de Jong, A. M. Luyendijk-Elshout, W. Nijenhuis, J. L. Oosterhoff, B. van Poelgeest, F. Postma, A. W. Reinink, H. de Ridder-Symoens, C. M. Ridderikhoff, M. Schillings, J. van Sluis, J. de Vet, P. van Vliet, C. J. D. Waal en H. van der Wouw.

Voordat de vergadering door prof. mr. R. Feenstra werd geopend, had er al een informele samenkomst in de Athenaeum-bibliotheek plaatsgevonden. Om 13.30 uur begon namelijk de rondleiding door de depots en leeszalen. De bibliothecaris, drs. J. C. Bedeaux, toonde zich bij deze gelegenheid een uitstekend gastheer die zelfs bereid was om even de bewaarplaatsen van zijn collectie uiterst zeldzame werken te ontsluiten.

Om 14.30 uur precies ving de vergadering aan. Twee voordrachten stonden op het programma. De eerste spreker was drs. J. C. Oosterhoff, wetenschappelijk medewerker aan de subfaculteit Maatschappijgeschiedenis van de Erasmus Universiteit te Rotterdam. In een overzichtelijk verhaal behandelde hij 'De overgang van "little science" naar "big science" in de Nederlandse natuurwetenschap rond 1900' (een resumé van zijn voordracht zal men elders in dit bulletin aantreffen).

De aanwezigen waren na de pauze getuige van een kleine bestuurswisseling. De voorzitter droeg de hamer over aan mevrouw prof. dr. A. M. Luyendijk-Elshout. Met een ferme hamertik kondigde zij de tweede spreker aan, prof. mr. R. Feenstra, emeritus hoogleraar in het Romeinse recht aan de Universiteit van Leiden. Zijn voordracht 'Het juridisch onderwijs te Leuven in de 15e eeuw' leidde hij in met een overzicht van de bronnen die ons nu nog voor de bestudering van de oude Leuvense rechtsschool ter beschikking staan (zie elders in dit bulletin).

Wanneer het laatste woord gesproken was, begaf het gezelschap zich naar het stadhuis. Hier, in het domein van ons lid mr. C. D. J. Waal, werd nog een uurtje nagepraat over de geslaagde Deventer universiteitsdag.

J. L. OOSTERHOFF

ENKELE KANTTEKENINGEN BIJ DE STUDIE NAAR NATUURKUNDIGE LABORATORIA IN NEDERLAND IN DE TWEEDE HELFT VAN DE 19e EEUW

In de geschiedenis van de natuurwetenschappen zijn al geruime tijd twee benaderingen gangbaar: een interne benadering die de ontwikkeling van de wetenschappelijke ideeën bestudeert, en een externe benadering die de nadruk legt op de sociale context, waarin culturele, sociale en economische factoren bestudeerd worden. De nog steeds niet beantwoorde vraag hierbij is, of en hoe externe factoren op de interne ontwikkeling van een vak inwerken. In het onderstaande wil ik een aantal benaderingen aangeven die mijns inziens bruikbaar zijn bij de bestudering van het ontstaan van de natuurkundige laboratoria in Nederland in de tweede helft van de negentiende eeuw.

Het is gebruikelijk de ontwikkeling van de natuurwetenschappen te beschrijven als een evolutionaire ontwikkeling. In deze ontwikkeling kan men een viertal stadia onderscheiden die de toenemende complexiteit van de beoefening van de natuurwetenschappen vertegenwoordigen. De eerste fase, van ca. 1550-1650, omvat de wetenschappelijke revolutie en de aandacht voor waarneming en experiment. De tweede fase, vanaf ca. 1650, wordt gekenmerkt door 'amateurs': experimentatoren of onderzoekers die meestal buiten de universiteit werkzaam zijn, zoals in Nederland bijvoorbeeld Christiaan Huygens of Anthonie van Leeuwenhoek. Naast de hogescholen en universiteiten worden in deze periode academische of geleerde genootschappen opgericht, zoals in Frankrijk de Académie des Sciences en in Nederland bijvoorbeeld het Bataafsch Genootschap voor Proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam en de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, beide uit de achttiende eeuw. Belangrijke ontdekkingen, buiten de universiteit gedaan, werden bekend gemaakt in de genoemde genootschappen. Bekend is het contact dat Van Leeuwenhoek met de Royal Society in Londen had. Universiteiten en hogescholen waren in deze periode sterk onderwijsgericht ten behoeve van de latere beroepsuitoefening (theologen, juristen en medici). Men dient echter wel te beseffen dat

de rol en de positie van de natuurwetenschappen in deze periode, ook in de eeuw volgend op de Industriële Revolutie rond 1750, zeer ondergeschikt was ten opzichte van de andere wetenschappen.

In de derde periode, die loopt van ca. 1850 tot aan de Tweede Wereldoorlog, ontstaat de zogenaamde 'academische' wetenschap. Deze wordt gekenmerkt door een toenemende specialisatie in afzonderlijke disciplines, wat blijkt uit een groeiend aantal leerstoelen. Daarnaast vindt een toenemende professionalisering en institutionalisering van het wetenschappelijk bedrijf plaats. Industrialisering vereiste een ander soort scholing, meer praktisch gericht. De oprichting van de H.B.S. in Nederland in 1863 en later beroepsgerichte vakscholen voorzagen in deze behoefte. Op universitair niveau vertaalde deze verandering zich in een groei van het aantal natuurwetenschappelijke onderzoekers, wat twee effecten had, namelijk de hierboven genoemde differentiatie in vakgebieden met de daaraan gekoppelde toename van leerstoelen, en als tweede effect een arbeidsverdeling in de laboratoria. Stond een hoogleraar in 1850 nog alleen in zijn fysisch kabinet, tegenwoordig werken honderden onderzoekers in het C.E.R.N. te Genève aan één project. Bovendien zijn voor al deze onderzoekers laboranten en instrumentmakers nodig. Zo richtte Kamerlingh Onnes in 1896 aan het natuurkundig laboratorium in Leiden een Instrumentmakersschool op om de onderzoekers te assisteren bij de fabricage van steeds ingewikkelder apparatuur.

In de vierde periode, grofweg vanaf de Tweede Wereldoorlog, kunnen we spreken van een 'geïndustrialiseerde' wetenschap: toenemende verstrengeling van wetenschap, technologie en industriële ontwikkeling. H. Casimir heeft in dit verband wel eens gesproken van de 'wetenschapstechnologie spiraal': de steeds meer prolifererende wederzijdse beïnvloeding en afhankelijkheid van zuiver wetenschappelijk onderzoek en technologie. Overheid en industrie creëren in de naoorlogse periode een wetenschapsbeleid, de zogenaamde research and development (R & D). (Natuur)wetenschap en technologie worden gezien als middel tot economische groei en daarbij tevens tot het bevorderen van sociale gelijkheid.

Wat in de derde, maar vooral de laatste periode zichtbaar wordt, is wat D. J. de Solla Price de overgang van 'little science' naar 'big science' heeft genoemd. Kenmerken van 'big science' zijn bijvoorbeeld: 1) een toenemende omvang van het wetenschappelijk bedrijf, zowel in aantal onderzoekers als in publicaties; 2) meer teamwork in plaats van individueel werk; 3) meer en duurdere instrumenten;

4) meerdere auteurs per publicatie; 5) grootschalige, 'geïndustrialiseerde' researchprojecten; 6) een bureaucratische, management-achtige ontwikkeling van de research; 7) planning van het onderzoek; 8) veel publiciteit, zichtbaarheid en 'glamour' van het onderzoek, om 9) financieel het onderzoek mogelijk te maken, want er is véél geld mee gemoeid.

Een niet te verwaarlozen aspect van 'big science' is de reeds genoemde professionalisering van het vak. Dit betekent onder meer dat men van de wetenschap zijn beroep kan maken. Dat is ook gebeurd in de tweede helft van de negentiende eeuw: de middenklasse of burgerij verdrong de élite of de gegoede stand in aantal op de universiteiten. Een streng arbeidsethos met vaste werktijden werd regel in de laboratoria. Overigens moet men bedenken dat het aantal onderzoekers in de natuurwetenschappen, zeker tot aan de Tweede Wereldoorlog, relatief gering in aantal was. Pas in de loop van de jaren vijftig is hier van een spectaculaire groei sprake.

Een aspect waaraan nogal wat aandacht is besteed, is de rol van de wetenschapsbeoefenaar. Dit rolbegrip is in de sociologie goed bekend en toegepast op de beoefenaar van een natuurwetenschap, gaat men uit van de tegenwoordige praktijk van het vak. Zo ontleedt men de rol van een natuurwetenschapper in een aantal kenmerken en kan men door de geschiedenis heen analyseren welke kenmerken in een bepaalde periode voorkomen. De bedoeling is dan bijvoorbeeld na te gaan welke factoren gunstig hebben ingewerkt op de groei van de natuurwetenschap, dit in relatie tot de positie en de rol van de natuurwetenschapper. Een bezwaar van deze institutionele aanpak is bijvoorbeeld dat men te veel uitgaat van de huidige praktijk. Voor wat betreft de medici is het duidelijk dat als men zich zou beperken tot de universitair opgeleiden, de medische praktijk in de achttiende eeuw onvoldoende belicht zou worden. Immers, naast de universitaire medici waren ook de chirurgijns werkzaam die in feite het 'handwerk' uitoefenden.

Het voordeel van deze aanpak is echter dat vanuit de sociologie een beter inzicht kan worden verkregen in wat wetenschappers in feite doen. Zo zou er geen wetenschap kunnen bestaan zonder communicatie tussen de beoefenaren van een discipline. In de wetenschap vertaalt zich dit in tijdschriften, symposia en congressen. In Nederland werd de Nederlandse Natuurkundige Vereniging in 1921 opgericht. Naast het tijdschrift *Nederlands Tijdschrift voor Natuur-*

kunde kreeg het Kamerlingh Onneslaboratorium in Leiden een eigen tijdschrift: de *Communications from the Physical Laboratory at the University of Leiden*.

Naast de hierboven genoemde factoren, samen te vatten onder de term van wetenschapssociologie, bestaat er sinds kort ook een wetenschapsantropologie. Hier richt zich de aandacht vooral op wat er precies in een laboratorium plaatsvindt, zowel op macroniveau – het laboratorium in relatie tot zijn omgeving – als op microniveau – de handelingen in de practicumzalen en onderzoeksrúimten. Niet alleen is hier een precieze beschrijving van de laboratoriummethoden van belang, naast de opbouw van steeds complexere apparatuur, maar een interessante vraag is ook hoe in feite bepaalde 'termen' in een discipline tot stand komen, het taaleigen of vakjargon. Zo is bekend dat Pasteur in zijn onderzoek naar bacteriën allerlei zaken vanuit het laboratorium, zoals bier, wijn, maar ook opvattingen over antisepsis en asepsis, meenam naar de boerderij om daar, in het veld, verder te experimenteren en vervolgens naar het laboratorium terugkeerde om in een nieuw 'taaleigen' van de diergeneeskunde de hondsdoelheidsbacil verder te onderzoeken en deze ontdekking wereldkundig te maken.

Een ander aspect dat weinig aandacht heeft gekregen, is het gezag en de invloed van onderzoekers. Bekend is natuurlijk de autoriteit die Newton en Einstein hadden. Deze autoriteit was evenwel in belangrijke mate gebaseerd op hun publicaties, waaraan in biografieën ook in ruime mate aandacht is geschonken. Over de invloed van chemici en fysici als leraar is echter nog niet zo veel bekend. De Duitse chemicus Liebig genoot een grote faam als leraar. Hij wordt beschouwd als een van de belangrijkste chemici van de negentiende eeuw, onder andere door een aantal fundamentele bijdragen tot de organische chemie en de biochemie. Maar zijn autoriteit ontleent Liebig toch in de eerste plaats aan de eerste 'school', een chemisch laboratorium dat hij in 1824 aan de universiteit van Giessen stichtte. Dit laboratorium kan men beschouwen als het eerste laboratorium waar het natuurwetenschappelijk onderzoek ook daadwerkelijk *onderwezen* werd.

Een latere exponent van de onderzoeker als leraar was Bunsen, hoogleraar in de chemie in Heidelberg, beroemd door de ontdekking van de spectraalanalyse in 1859, samen met de fysicus Kirchhoff. Net als bij Liebig leerden ook hier de studenten bij Bunsen het chemisch handwerk door exact te reproduceren wat de hoogleraar ze voordeed.

Alle handelingen – zoals bijvoorbeeld het overschenken van een vloeistof uit een kolfje in een reageerbuis – moesten op een bepaalde, voorgeschreven wijze worden uitgevoerd. Aan mensen als Liebig en Bunsen ontleende de chemie haar 'paradigmata', de onderzoekstechnieken, concepten en basisprincipes waarop een wetenschap is gebaseerd.

De leerlingen van deze docenten leerden als het ware door de bril van hun leermeester te kijken, zijn opvattingen, twijfels en fouten daarbij overnemend. Zo konden bepaalde 'scholen' ontstaan in het natuurwetenschappelijk onderzoek, waarbij zich ook binnen één tak van wetenschap afsplitsingen konden voordoen: elkaar beconcurrerende onderzoeksscholen. In mijn geval gaat het om de mogelijke invloed van een aantal vooraanstaande hoogleraren in de tweede helft van de negentiende eeuw in Nederland. In het bijzonder wil ik hier de astronoom Kaiser noemen (hoogleraar in Leiden sinds 1840); zijn beide leerlingen, de fysicus Bosscha (verbonden aan de K.M.A. te Breda en de Polytechnische School in Delft (ca.1860-1890)) en Van Bemmelen, hoogleraar anorganische chemie in Leiden sinds 1874. Daarnaast de beide leerlingen van Van Bemmelen, de Nobelprijswinnaars Lorentz en Kamerlingh Onnes, hoogleraar in respectievelijk de theoretische en de experimentele natuurkunde in Leiden sinds 1878 en 1882. Daarbij is het van belang figuren van het tweede plan en leerlingen van genoemde hoogleraren niet uit het oog te verliezen.

Bij het onderzoek naar het ontstaan van de natuurkunde laboratoria in Nederland lijken mij na de bovenstaande uiteenzetting de volgende aspecten het bestuderen waard:

- de overgang van 'little science' naar 'big science': fungeert het laboratorium hier als motor of is het een gevolg van deze ontwikkeling, en ten tweede ligt de of een oorzaak van 'big science' in de interne ontwikkeling van de wetenschap zelf?
- de sociale positie en afkomst van de wetenschapsbeoefenaren
- de autoriteit van de onderzoekers
- de antropologie van het laboratorium.

Ik zou hierbij nog willen opmerken dat een evolutionistische visie, waarbij de huidige wetenschapsbeoefening als maatgevend wordt beschouwd, te lang het zicht op de stormachtige veranderingen in de tweede helft van de negentiende eeuw hebben bemoeilijkt.

Literatuur

- J. Ben-David, *The scientist's role in society. A comparative study*, Englewood Cliffs, N.J. 1971.
- K. van Berkel, *In het voetspoor van Stevin. Geschiedenis van de natuurwetenschap in Nederland, 1580-1940*, Meppel 1985.
- M. Bunge and W. R. Shea, *Rutherford and Physics at the turn of the century*, New York 1979.
- K. D. Knorr-Cetina and M. Mulkay, *Science observed. Perspectives on the social study of science*, London 1983.
- J. L. Oosterhoff, 'De opkomst van een "Vaderlandsche natuurkunde" aan de Leidsche Universiteit in de tweede helft van de negentiende eeuw', in: W. Otterspeer (red.), *Een universiteit herleeft*, Leiden 1984, 103-124.
- A. Rip, *Wetenschap als mensenwerk. Over de rol van de natuurwetenschap in de samenleving*, Baarn 1978.
- D. de Solla Price, *Science since Babylon*, enl. ed., New Haven 1975.
- J. Ziman, *The force of knowledge. The scientific dimension of society*, Cambridge 1976.

R. FEENSTRA

HET JURIDISCH ONDERWIJS AAN DE UNIVERSITEIT VAN LEUVEN IN DE 15e EEUW

Over het juridisch onderwijs aan de Universiteit van Leuven in de 15e eeuw bestaat geen bevredigende synthese. In het degelijke en rijk gedocumenteerde werk van Victor Brants, *La Faculté de droit de l'Université de Louvain à travers cinq siècles* (eerste druk Leuven-Parijs 1906, tweede – sterk vermeerderde – druk Parijs-Brussel z.j. [1917]) staan de gegevens over de 15e, 16e en 17e eeuw vaak door elkaar, zodat het moeilijk is zich speciaal voor de 15e eeuw – met name voor de beginjaren van de Universiteit, het eerste decennium vanaf 1426 – een beeld te vormen. Het uit 1919 daterende artikel van A. van Hove, *L'enseignement à la Faculté de droit canonique de Louvain au début de son existence* (in *Mélanges Camille de Borman*, Luik 1919, pp. 191-202) biedt hier enige uitkomst, maar heeft uiteraard het bezwaar dat het slechts één van de twee faculteiten behandelt waarin het juridisch onderwijs gegeven werd. Naast de faculteit van kanoniek recht bestond er van het begin af aan ook een faculteit van civiel recht, hoewel beide faculteiten in één collegium – het *Collegium facultatum utriusque juris almae universitatis studii Lovaniensis* – verenigd waren en de regelingen voor het onderwijs en de examens sterk parallel liepen, kan men het toch niet zonder een afzonderlijke studie over de faculteit van civiel recht stellen. Voor een dergelijke studie bestaat des te meer reden, omdat sinds de werken van Brants en Van Hove het materiaal juist voor deze faculteit in grotere hoeveelheid aanwezig blijkt te zijn dan voor die van kanoniek recht. Ik doel hier vooral op drie handschriften uit de Universiteitsbibliotheek van Aberdeen, die colleges bevatten van drie Leuvense professoren uit de jaren 1430 tot 1433. Zij zijn afkomstig van William Elphinstone senior, de vader van de stichter van de Universiteit van Aberdeen; deze studeerde in de genoemde jaren in Leuven en heeft, met twee andere Schotse studenten in de rechten de collegeverslagen samengesteld, c.q. overgeschreven. De hand-

schriften zijn mij in 1959 tijdens een bezoek aan Aberdeen gesignaleerd door Dr. Leslie Macfarlane, die toen reeds bezig was aan een monografie over de stichter van zijn universiteit; dit werk is eerst in 1986 verschenen onder de titel *William Elphinstone and the Kingdom of Scotland*, doch Macfarlane had al in 1958 een artikel over William Elphinstone's Library gepubliceerd, waarin de inhoud van de ons interesserende handschriften kort vermeld was. Ik heb toen op mij genomen om, uitgaande van deze handschriften, een studie over het juridisch onderwijs in Leuven in de 15e eeuw te schrijven, doch heb, evenals Dr. Macfarlane, mijn tijd ervoor genomen. Mijn studie is nog steeds niet gereed; in de voordracht die ik op de bijeenkomst van de Nederlandse Werkgroep voor Universiteitsgeschiedenis te Deventer op 6 februari 1987 heb gehouden, heb ik een aantal aspecten van het onderwerp behandeld; in het bijzonder heb ik aandacht besteed aan het verband tussen het juridisch onderwijs in Keulen en dat in Leuven. Voor de details moet ik naar mijn nog te verschijnen studie verwijzen.

AANKONDIGING VAN BOEKEN

O. Schutte, *Alba van studenten aan de Academie te Franeker*, z.pl. of j., 24 blz. geïll. (Overdruk uit 'De Nederlandsche Leeuw', jrg. CIII (1986), kol. 339-352). Te bestellen door overmaking van fl. 10,— op girorekening 71 66 47 t.n.v. mr. O. Schutte te 's-Gravenhage.

Nadat reeds eerder de wapenboeken van de verenigingen van Franeker studenten uit Gelre, Overijssel en Drente, alsmede van die uit Leeuwarden waren uitgegeven, worden in deze bijdrage de resterende wapenboeken gepubliceerd, te weten die van de studenten uit de stad Franeker (1661-1668), uit Stad en Lande (1664-1668) en uit Holland en Zeeland (1664-1668). In tegenstelling tot het artikel zelf bevat deze overdruk tevens een handige reeks indices.

Olga Weijers, *Terminologie des universités au XIIIe siècle*. [Lessico intellettuale europeo, 39]. Edizioni dell'Ateneo, [Roma 1987], XLII + 437 pp.

Dit uitstekend gedocumenteerde werk behandelt de 13e-eeuwse universitaire terminologie in drie hoofdstukken, respectievelijk gewijd aan 'Les institutions', 'Les personnes' en 'L'enseignement'. Daarin komen vrijwel alle in aanmerking komende Latijnse termen aan de orde, in een verdere onderverdeling systematisch geklasseerd. Voor elke term (of groep van termen) worden 'attestations' vermeld en het 'développement sémantique' besproken. Een 'Index des termes' maakt het geheel zeer gemakkelijk toegankelijk; de Bibliographie, die 32 blz. beslaat, is een Fundgrube voor een ieder die zich met universiteitsgeschiedenis bezighoudt.

Juristische Dissertationen deutscher Universitäten, 17.-18. Jahrhundert, Dokumentation zusammengestellt von einer Arbeitsgruppe unter der Leitung von Filippo Ranieri [= Ius Commune, Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Europäische Rechtsgeschichte, Frankfurt am Main, Sonderhefte: Studien zur europäischen Rechtsgeschichte, 27]. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 1986. Zwei Halbbände. VIII + 1075 S. ISBN 3 465 01758 7.

Naast een algemene inleiding, waarin men o.a. gegevens vindt over de belangrijkste verzamelingen van Duitse juridische dissertaties in het 'Alte Reich', over de bibliografie van de verschillende universiteiten, over algemene hulpmiddelen en 'Dissertations-verzeichnisse', verschaft dit boek een opgave van alle aan de samenstellers bekende juridische dissertaties voor bepaalde korte perioden, namelijk 1601-1605, 1651-1655, 1701-1705 en 1751-1755, benevens een

'Querschnitt aus der gesamten juristischen Dissertationsliteratur, 16.-18. Jahrhundert (Respondentenname mit dem Anfangsbuchstabe 'E'). Registers op praesides, respondenten, universiteiten etc. maken het materiaal gemakkelijker toegankelijk. Voor de Nederlandse universiteitsgeschiedenis is deze uitgave van direct belang, omdat de universiteiten uit de Republiek voor dit doel onder de 'deutsche Universitäten' gerekend worden.

MEDEDELINGEN

In memoriam Sven Stelling-Michaud (1905-1986)

Op 9 februari 1986 overleed te Genève Sven Stelling-Michaud, de oprichter en eerste voorzitter van de Commission internationale pour l'histoire des universités, de overkoepelende organisatie van universiteitshistorici waarvan onze Nederlandse werkgroep voor universiteitsgeschiedenis lid is. Geboren in Kopenhagen op 15 augustus 1905 studeerde hij in Zürich, Parijs en Lausanne; na enige jaren als journalist werkzaam te zijn geweest, was hij vanaf 1943 hoogleraar in de moderne geschiedenis in Genève. Op het gebied van de universiteitsgeschiedenis verwierf hij zich in de eerste plaats naam door twee boeken over de Universiteit van Bologna en het doordringen van het Romeinse en kanonieke recht in Zwitserland: *L'Université de Bologne et la pénétration des droits romain et canonique en Suisse aux XIIIe et XIVe siècles* (Genève 1955) en – met Suzanne Stelling-Michaud – *Les juristes suisses à Bologne (1255-1330), Notices biographiques et Regestes des actes bolonais* (Genève 1960), alsmede door de uitgave van het *Livre du Recteur de l'Académie de Genève (1559-1876)*, waarvan de eerste drie delen onder zijn leiding tot stand kwamen (Genève 1959-1972). Naast een aantal artikelen over verschillende aspecten van het universitaire leven in de middeleeuwen en de 16e eeuw verdient hier vooral vermelding zijn in 1960 in Stockholm gepresenteerd rapport (bibliografisch rijk gedocumenteerd) over *L'histoire des universités au moyen âge et à la renaissance au cours des vingt-cinq dernières années* (in: Rapport du XIe Congrès International des Sciences Historiques, Stockholm 1960, pp. 97-143). Dit rapport vormde mede de aanleiding voor de oprichting – in 1965 – van de internationale commissie voor universiteitsgeschiedenis, waarvan hij gedurende de eerste jaren de enthousiaste en inspirerende leider was. Degenen die hem gekend hebben, zullen een onuitwisbare herinnering behouden aan zijn grote inzet voor de organisatie van het universitair-historisch onderzoek, aan zijn levendige geest en zijn innemende persoonlijkheid.

Congres Werkgroep XVIIe eeuw

Op 22 en 23 september 1988 organiseert de Werkgroep XVIIe eeuw haar congres in Leuven rond het thema *Kerken en cultuur in de zeventiende eeuw*. Sessies zullen worden gewijd aan de kerken en de kunst, het contrafact in de muziek en de Letteren, de hervorming (calvinisten, doopsgezinden, de nadere reformatie), de contra-reformatie, geloof en wetenschap, het jodendom en de kleinere religieuze stromingen.

Voor nadere inlichtingen kan men zich wenden tot:

Afdeling Nederlandse Literatuur
Sectie 17e eeuw
K. U. Leuven
Blijde-Inkomststraat 21
B-3000 Leuven

Van de penningmeester

Helaas zien wij ons genoodzaakt het abonnementsgeld met ingang van 1 januari 1988 te verhogen van f 25,— tot f 30,—. De contributie voor student-leden blijft echter ongewijzigd.

AANVULLING LEDENLIJST

Nieuwe leden

dr. P. Th. F. M. Boekholt, Hooiweg 125, 9765 EE Paterswolde
 mevr. H. W. Groen-Jansen, Lijsterbesstraat 3, 5671 AE Nuenen
 dr. H. J. M. Nellen, Grotius-Instituut, Prins Willem Alexanderhof 3, 2595 BE 's-Gravenhage
 mevr. mr. C. Persenaire, Slatuinenweg 24, 1057 KC Amsterdam
 dr. E. Rabbie, Grotius-Instituut, Prins Willem Alexanderhof 3, 2595 BE 's-Gravenhage
 drs. H. de Vries, Kastelenlaan 129, 9301 VR Roden

Adreswijzigingen

drs. W. R. Hugenholtz, 39 rue du Maréchal Foch, F 67000 Straatsburg, Frankrijk
 dr. Th. J. Meijer, Istituto Olandese, Via Omero 10-12, 00197 Rome, Italië
 drs. J. Scheurkogel, Rivierforel 22, 2318 ME Leiden
 mevr. M. Schillings, Berg en Dalseweg 136, 6522 BX Nijmegen
 drs. H. F. Vermeulen, Houtmarkt 28, 2312 PZ Leiden
 dr. R. P. W. Visser, Driebergseweg 20, 3941 ZX Doorn
 prof. dr. ir. G. Vossers, Hertogenlaan 9, 5663 EE Geldrop
 prof. dr. S. van der Woude, Wimbledonpark 67, 1185 XL Amstelveen

THEORETISCHE GESCHIEDENIS

Sedert Jan Romein de theoretische geschiedenis in Nederland introduceerde en vervolgens onderbracht in het Instituut voor Theoretische Geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam, is dit specialisme ook internationaal steeds meer in de belangstelling komen te staan.

De theoretische geschiedenis, zoals die door de redactie van het tijdschrift THEORETISCHE GESCHIEDENIS (opgericht in 1974) wordt voorgestaan, heeft een duidelijk empirisch karakter. De redactie is van mening dat de waarde van de theoretische geschiedenis vooral wordt bepaald door de mate waarin haar resultaten, direct of indirect, ter ondersteuning kunnen dienen van het praktisch onderzoek.

Het tijdschrift bevat, naast *artikelen* en *boekbesprekingen*, een uitvoerige *bibliografie*, ook van *tijdschriftartikelen*, op de volgende gebieden:

- theorie, methodologie en filosofie der geschiedenis
- geschiedenis van de historiografie
- ideeëngeschiedenis

Daarnaast wordt aandacht besteed aan de theoretische aspecten van aanverwante vakken (recht, politieke theorie, sociologie, antropologie, filosofie).

Themanummer *Nederlandse Historiografie* 1982 (f 15,—)

Themanummer *350 jaar geschiedbeoefening in Amsterdam* 1983 (f 18,—)

Themanummer *Historiografie en cultuurgeschiedenis van Nederland* 1984 (f 14,—)

Themanummer *Historiografie en geschiedfilosofie in Noord- en Zuid-Amerika* 1985 (f 14,—)

Themanummer *Cultuurgeschiedenis in veranderend perspectief* 1986 (f 19,50)

Themanummer *Oudheid en Historiografie* 1986 (f 19,50)

Bij bestelling van losse nummers f 4,50 portokosten toevoegen.

THEORETISCHE GESCHIEDENIS

jaargang 14 (1987)

abonnement f 40,—; studenten f 24,—

Postbanknummer 50 41 973

t.n.v. Stichting Theoretische Geschiedenis

Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam

Just published / Vient de paraître / Soeben erschienen / Zojuist verschenen:

«JOURNAL LITTÉRAIRE», 1713 – 37

Redactioneel voorwoord

Leonie Ophof-Maass, *De uitwendige geschiedenis van het Journal Littéraire: enige aspecten**

Otto S. Lankhorst, *De uitgevers van het Journal Littéraire**

Joseph Almagor, *Pierre Des Maizeaux (1673–1745): the English correspondent of the Journal Littéraire between 1713 and 1722?*

Frans van Otten, *Het tolerantievraagstuk in het Journal Littéraire**

H. Bots & J. J. V. M. de Vet, *De fysico-theologie in het Journal Littéraire: Haagse journalisten ten strijde tegen het ongeloof (Met 14 platen)**

Marlies Schillings, *De “Querelle des Anciens et des Modernes” in het Journal Littéraire (1713–1716)**

Michel Uyen, *De Parnasse in het Journal Littéraire tomes I–XVI (1713–1730): de Franse letteren in een Haags tijdschrift**

Peter Altena, *Het Journal Littéraire en de poëtenoorlog in de Nederlandse literatuur**

R. J. M. van de Schoor, *Het standpunt van het Journal Littéraire inzake het vertalen van bellettrie**

*With a summary in English

*Studies on the in- and external
history of a famous international
learned periodical*

Amsterdam & Maarssen 1987

(APA-Holland University Press).

II, 214 pp, 14 platen / plates.

Ingenaaid / Softbound, 24 x 16.

(ISSN 0166-6304)

=Documentatieblad Werkgroep

Achttiende Eeuw, XVIII/2

Ordering address / Besteladres

Adresse de commande / Bestellanschrift:

APA / POSTBUS 122

NL-3600 AC MAARSSSEN / HOLLAND

JOURNAL LITTÉRAIRE

DE

L' A N N É E

M. D C C. X V I I.

T O M E N E U V I È M E.

Première Partie.

A LA HAYE,

Chez T. JOHNSON.

M. D C C. X V I I.